

11. Dudchenko V.V. To the question about research of phenomenon of law // Actual problems of state and law. – 2003.
12. Kundera M. Intolerable ease of being. – SPb.: Azbuka, 2002.
13. Gudima D. "Individual", "Person", "personality", "subject": problems of use of terms in jurisprudence // Vivat justitia! International student scientific and legal almanach. – Issue. 1. – Lviv, 2002.
14. Philosophy: Textbook / Ed. by V.D., T.U. Sydorina, V.P. Philatova. – M., 1998.
15. Tumanov V.A. Bourgeois legal ideology. – M., 1994.
16. Heffe O. Politics. Law. Justice. – M., 1994.
17. Tolstik V.A. From pluralism of law understanding to the struggle for content of law // State and law. – 2004. – № 9.

УДК 347.129(477)

Н.Ю. Голубєва

КЛАСИФІКАЦІЙНІ КРИТЕРІЇ ДЛЯ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Проблема розробки теоретичних основ регулювання цивільних відносин завжди гостро стояла перед цивілістами. Особливої уваги в сучасних умовах, після прийняття ЦК України 2003 року, який визначив "загальні засади цивільного законодавства", набуває дослідження проблем сутності основних начал та принципів цивільно-правового регулювання, їх зв'язок з іншими правовими явищами.

До цієї теми звертались багато радянських, російських та українських вчених в різні періоди: Т. Бондар, В.П. Грибанов, Ю.Х. Калмиков, А.М. Колодій, Е.Г. Комісарова, О.А. Кузнєцова, А.В. Луць, В.П. Паліюк, Г.А. Свердлик, Ю.К. Толстой, Є.О. Харитонов, А.А. Чукреєв та багато інших вчених.

Метою цієї статті є формування системи принципів цивільного права України, перехід від "простого" переліку принципів до логічно обґрунтованої структури, що дозволяла б визначити їх внутрішню пов'язаність один із іншим.

В юридичній літературі існують різні підходи до розуміння принципів права, зокрема принципів цивільного права, оскільки це один із основних елементів механізму впливу права на суспільні відносини.

Принципи права юридично закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя. Вони акумулюють у собі найхарактерніші риси права, визначають його юридичну природу [1, с. 215]. Принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності й підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і складають його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [2].

Проблема визначення сутності принципів права переходить і у сферу їх класифікації. Підсумовуючи різні токи зору на цю проблему, можна принципи права підрозділити на види залежно від того, на яку галузь правових норм вони

поширюються. Існують три основних види принципів права: загальні, міжгалузеві й галузеві, принципи окремих інститутів права.

Загальні принципи права діють у галузях права, перетворюючись на галузеві принципи.

Що стосується класифікації цивільно-правових принципів, то, на жаль, цивільно-правова думка ще не залучена до цієї фундаментальної проблеми: більшість авторів наводять перелік принципів цивільного права не класифікуючи їх.

Вирішенню питання про принципи цивільного права значною мірою сприяло б обґрунтування і побудова логічної системи принципів цивільного права. “Виділення системи принципів додає концептуальний характер праву і законодавству однієї галузевої приналежності, забезпечує системність і єдність правових норм у кожній галузі законодавства” [3, с. 54].

Під системою принципів слід розуміти “сукупність принципів, обумовлену їх внутрішньою єдністю і взаємною зв’язаністю і обумовленістю, їх спрямованістю до єдиної мети” [4, с. 80].

При формуванні системи принципів цивільного права використовуються: 1) загальноправові принципи; 2) галузеві цивільно-правові принципи. На цю обставину щодо системи принципів цивільного процесуального права звертала увагу Н.А. Чечіна: “Зміст визначає завжди система принципів, тобто певна сукупність основних і галузових принципів. Окремі принципи можуть бути однопонятними і навіть однаково відображеними в нормах різних галузей права, але конкретна система принципів властива завжди тільки одній певній галузі” [4, с. 80].

Загальноправові принципи, які поширюють свою дію на всі галузі права, отримали закріплення в Конституції України.

На погляд О.А. Кузнецової, немає необхідності дублювати всі конституційні принципи в цивільному законодавстві, оскільки багато які з них, наприклад презумпція невинності, взагалі не характерні для цивільно-правового регулювання, а роль інших у цивільно-правовій сфері незначна. Проте деякі конституційні принципи мають особливе значення саме для цивільного права і тому, безумовно, потребують “дублювання” в ЦК. Необхідність такого дублювання норм важлива і для додання системі права властивостей єдності й стабільності [5, с. 83].

До прийняття ЦК України переліки принципів цивільного права формулювались виключно цивілістичною доктриною.

За аналогією із класифікацією принципів права взагалі можна виділити загальногалузеві принципи цивільного права, принципи підгалузей цивільного права та принципи окремих інститутів цивільного права.

Не будь-яке загальне нормативне положення може претендувати на роль принципу галузі права. Як принципи галузі можуть виступати лише такі положення, які характеризують найбільш стійкі й необхідні властивості предмета правового регулювання або необхідні й стійкі зв’язки його компонентів і мають загальне значення в межах всієї галузі права, для кожної її норми. Тому процес виведення й обґрунтування принципів галузі права є найскладнішим пізнавальним завданням.

До загальногалузових принципів цивільного права можна віднести більшість з названих у ст. 3 ЦК України загальних засад цивільного законодавства.

Так, ЦК України у ст. 3 закріпив загальні засади цивільного законодавства, якими є: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність.

З цих принципів тільки принцип “свободи договору” можна віднести до підгалузових принципів цивільного права. Всі інші, названі загальні засади цивільного законодавства, застосовуються практично у всіх інститутах цивільного права з більшою або меншою вагомістю.

До принципів підгалузей цивільного права можна віднести, наприклад, принципи зобов’язального права, спадкового та сімейного (якщо включати сімейне право у сферу цивільного права, але дослідження цього питання не входить до цілей цієї статті).

До принципів окремих інститутів цивільного права можна віднести, наприклад:

- принципи виконання зобов’язань: принцип належного виконання зобов’язань, принцип реального виконання зобов’язань, неможливість односторонньої відмови від зобов’язання, принцип ділової співпраці, принцип економічності [6];
- принципи цивільно-правової відповідальності: наприклад, принцип невідворотності відповідальності, відповідальності за вину тощо;
- принципи авторського права: свободи творчості, принцип національного режиму, принцип незалежності охорони, принцип автоматичної охорони [7] тощо;
- принципи інституту забезпечення виконання зобов’язання: наприклад, принцип публічності [8].

Принципи цивільного права можна класифікувати в залежності від способу їх закріплення в “писаних” джерелах права.

Відомі два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх в нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення).

До першої групи належать принципи, що прямо закріплені в законодавстві. ЦК України у ст. 3 іменує їх загальними засадами цивільного законодавства.

У ЦК України цілком справедливо виділені загальні засади-принципи цивільного законодавства, адже це сприятиме вдосконаленню правової реформи в Україні. Текстуальне закріплення принципів цивільного права в ЦК України сприятиме розвитку приватноправових відносин.

Однак важливим є питання, чи містяться всі принципи у ст. 3 ЦК України чи їх можна виявити в інших статтях ЦК України? Думаємо, що не всі принципи права перелічені у ст. 3.

Тому до другої групи належать принципи, зміст яких впливає із сукупності правових приписів.

Перелік засад, наданих у ст. 3 ЦК України, не є вичерпним. Частина 1 ст. 1 ЦК України містить норму про те, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників.

“Рівність учасників” практично всі цивілісти визнають принципом цивільного права (такий принцип називається всіма підручниками з цивільного права, починаючи з 50-років ХХ століття до найсучасніших досліджень).

Принцип рівності учасників цивільних правовідносин означає їх юридичну (але не економічну) рівність стосовно один одного, що символізує наявність горизонтальних відносин між учасниками, які не перебувають у службовій і іншій юридичній підпорядкованості [9, с. 21].

Думаємо, що автономія волі, як рівність учасників, теж є однією із засад цивільного законодавства, оскільки зазначена у ст. 3 ЦК України свобода договору є безпосереднім втіленням автономії волі суб’єкта майнового обігу, можливо саме автономія волі є найважливішим принципом цивільного права.

Принцип автономії волі характеризує онтологічну передумову цивільного обігу, розкриває діалектичну суть економічних відносин. Автономія волі суб’єкта цивільних правовідносин має декілька аспектів, передумов: 1) наявність власного, законного інтересу; 2) принципова юридична можливість, зокрема за допомогою представництва, реалізації наявних законних інтересів; 3) неприпустимість втручання іншої волі в діяльність з реалізації законних інтересів, яке веде до порушення останніх [10].

Ми згодні з думкою вчених, що опосередковано закріплений принцип права в законодавстві – це недолік законодавчої техніки, котрий підлягає виправленню [11].

Категорія “принципи права” повинна використовуватись у всіх випадках, коли йдеться про відправні ідеї і положення, які належать до цивільного права. А додержуючись логіки законодавця, “загальними засадами цивільного законодавства” необхідно вважати вже закріплені в законодавстві принципи цивільного права.

Принципи цивільного права та загальні засади цивільного законодавства однакові в тому, що є основними засадами, які проходять через все цивільне право, зумовлюючи зміст кожного з його інститутів і його норм. Вони є основами, базою таких важливих суспільних відносин, як майнові й особисті немайнові відносини. У цьому значенні принципи цивільного права закріплюють приватноправовий характер цивільних відносин і є орієнтирами при ухваленні правових рішень.

Їх різниця в тому, що невід’ємною ознакою загальних засад законодавства є точне формулювання і нормативне закріплення в чинному законодавстві.

А також у правозастосуванні вони діють безпосередньо, а тому слід надати пильної уваги розробці даної категорії норм.

Наступна класифікація цивільно-правових принципів ґрунтується на тезі, що принципи галузі права повинні відображати сукупність властивостей предмета або методу правового регулювання.

Так, принципи цивільного права характеризують:

1) особливості правового статусу учасників цивільних правовідносин (рівність учасників правовідносин і неприпустимість втручання будь-кого в приватні справи);

2) специфіку правового становища об'єкта правовідносин (недоторканність власності);

3) основи правового порядку, здійснення і захист цивільних правовідносин (свобода договору, безперешкодне здійснення цивільних прав, забезпечення відновлення порушених прав, їх судовий захист).

Оскільки цивільне право виконує регулятивну та охоронну функції, тому і принципи цивільного права можна умовно поділити на охоронні та регулятивні.

До регулятивних можна віднести такі принципи: рівність учасників цивільного обігу, неприпустимість позбавлення права власності, свобода договору тощо. До охоронних принципів – неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини, судовий захист цивільного права та інтересу.

Питання про кількість принципів цивільного права завжди буде відкритим, оскільки на віднесення того або іншого положення до принципів цивільного права завжди будуть впливати суб'єктивні чинники: чи вважає дослідник зазначене положення головним, керівним, основоположним для галузі цивільного права чи ні.

Обґрунтування системи принципів цивільного права дозволить з достовірністю відповісти на питання, чи належить будь-яке нормативне положення до числа принципових норм, чи включається воно у функціональні взаємозв'язки з іншими принципами [12, с. 83].

У підсумку додамо, що принципи цивільного права надзвичайно важливі для юридичної практики, а саме для тлумачення та правозастосування. Для “практиків” буде простіше оперувати чіткою системою принципів цивільного права, тому самі принципи будуть простіше реалізовуватися на практиці.

Література

1. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. – М., 2003.
2. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 1999. – 39 с.
3. Кленова Т.В. Принципы уголовного права и принципы кодификации в уголовном праве // Гос. и право. – 1997. – № 1.
4. Чечина Н.А. Принципы советского гражданского процессуального права их нормативное закрепление // Правоведение. – 1960. – № 3.
5. Кузнецова О.А. Нормы-принципы российского гражданского права. – М.: Статут, 2006.
6. Слепенкова О.А. Принципы исполнения обязательств: некоторые проблемные аспекты // Правовая политика и правовая жизнь. – 2006. – № 2. – С. 89-93.
7. Косенко С. Принципы та джерела авторського права // Юрид. журн. – 2006. – № 3. – С. 57-60.
8. Андріанов М. Забезпечення виконання договірних зобов'язань та принцип публічності як елемент забезпечення виконання договірних зобов'язань // Юрид. журн. – 2005. – № 6. – С. 69-75.
9. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой. Т. 1 / Под ред. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина. – М., 2004.
10. Чукреев А.А. Добросовестность в системе принципов гражданского права // Журн. рос. права. – 2002. – № 11. – С. 100-104.
11. Коваль О.А. Види принципів права України // Вісник академії адвокатури України. – Вип. 2. – С. 16-25.
12. Кузнецова О.А. Нормы-принципы российского гражданского права. – М.: Статут, 2006.